

Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Yurdu Tartışmaları ve Osmanlı Hükümeti'nin Çözüm Önerileri

Mehmet Okur*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı Devleti, bazı cephelerde olağanüstü başarı gösterdiyse de devamını getirememiş, askeri ve ekonomik durumun giderek kötüleşmesi üzerine barış istemek zorunda kalarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Esasında taraflar arasında silahlı çatışmaya son vermesi gereken mütareke, Osmanlı coğrafyasını tamamen işgale açık hale getirirken, Ermenileri de "Büyük Ermenistan" için ümitlendirmişti. Nitekim mütarekeden kısa bir süre sonra Türkiye'nin birçok vilayeti Müttefikler devletler tarafından işgal edilmiş ve Ermeniler Karadeniz'den Akdeniz'e bütün bu işgallerin birer parçası olmuşlardır.

Türkiye'de bu gelişmeler olurken, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri Paris'te bir konferans toplamışlardı. Konferansın amacı mağlup devletlerle yapılacak barışın şartlarını görüşmek ve dünyaya yeni bir nizam vermektir. 18 Ocak 1919'da açılan konferansın genel gündemini dünyanın hemen her yeri ile ilgili problemler oluşturmakla beraber, öncelikli konuları; Orta Avrupa Barışı, Manda Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin geleceği idi.

Paris Barış Konferansı'nda öncelik Avrupa barışına verilmesine rağmen daha başlangıçtan itibaren Osmanlı Devleti'nin paylaşım konusu ön plana çıkmış ve Ermeniler, Büyük Devletler tarafından vaat edilen "Ermeni Yurdu" meselesini gündeme getirmişlerdir. Tefrik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Hükümeti ise, Konferansa, Ermenilerin Türk toprakları üzerindeki taleplerinin dayandığı temellerin yanlışlığını ispat etmek amacıyla bilimsel ve resmi nitelikli istatistiklerle dayanan bir dosya hazırlamış ve bir dizi tavizler içeren çözüm önerileri sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Paris Barış Konferansı, Ermeni/Ermeni Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu, Müttefik Güçler

I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı Devleti, bazı cephelerde olağanüstü başarı gösterdiyse de devamını getirememiş, askeri ve ekonomik durumun giderek kötüleşmesi üzerine barış istemek zorunda kalarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı.¹ Esasında taraflar arasında silahlı çatışmaya son vermesi gereken mütareke, Ermenileri harekete geçirecek cümleler içermekte, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tümüyle ortadan kaldırmakta, ülke içersinde asayişsizliği tetiklemekte ve savaş sürecinde imzalanan gizli anlaşmaların hayata geçirilmesini sağlayacak hükümler içermekteydi.² Nitekim mütarekeden kısa bir süre sonra harekete geçen İtilaf güçleri, Boğazlar başta olmak üzere, Musul, Adana, İskenderun, Hatay, Antep, Urfa, Maraş, Batum, Kars ve Ardahan'ı işgal ettiler. Osmanlı Hükümeti ise bütün bu işgaller karşısında kurtuluşu İngiltere öncülüğündeki İtilaf Devletlerinin Türkiye hakkında vereceği barış kararında görmüş ve direnmeye çalışan Türk halkını teskin etmeye çalışmıştı.³

(*) Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

- (1) Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, İstanbul, 1995, s. 24.
- (2) Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, İstanbul, 1992, s. 59-60.
- (3) Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cibeletleri IV*, İstanbul 1993, s. 23; Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Ankara, 1990, s. 10; İsmail Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)*, Ankara, 1992, s. 55; Mehmet Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Ankara, 2006, s. 42, 65.

Türkiye’de bu gelişmeler olurken, I. Dünya Savaşı’nın galip devletleri Paris’te bir konferans toplamışlardı. Konferansın amacı mağlup devletlerle yapılacak barışın şartlarını görüşmek ve dünyaya yeni bir nizam vermektir. Konferansa 32 devlet katılmıştı fakat katılan her devlete aynı ya da eşit statü verilmemişti. Büyük devletler savaş sonrası paylaşımlarının zarar göreceği endişesiyle konferansa katılan devletleri; müttefikler, daha az müttefikler ve ortaklar şeklinde sınıflandırmışlardı.

18 Ocak 1919’da açılan konferansın genel gündemini dünyanın hemen her yeri ile ilgili problemler oluşturmakla beraber, öncelikli konuları; Orta Avrupa Barışı, Manda Meselesi ve Osmanlı Devleti’nin geleceği idi.⁴

Konferansta öncelik Avrupa barışına verilmesine rağmen daha başlangıçtan itibaren Türkiye konusu ön plana çıkmış, Rumlar ve Ermeniler Türkiye’de Hristiyanların katledildiğini ileri sürerek bazı bölgelerin işgali ile ilgili karar aldurmaya çalışmışlardır. Örneğin; 3-4 Şubat 1919’da Yunan başbakanı Venizelos Yüksek Konseye sunduğu muhtırada; İzmir ve çevresinde azınlıklara karşı Türkler tarafından katliamlar yapıldığını iddia ederek, şehrin İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesini talep etmekteydi.⁵ Ermeni heyetleri ve lobileri de daha konferans başlamadan Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa devletleri nezdinde “Büyük Ermenistan” kurulması yönünde diplomatik girişimlerde ve propaganda faaliyetlerinde bulunmaya başlamışlardı.⁶ Öyle ki Ermeniler, Bogos Nubar Paşa’nın başkanlığındaki “Avrupa Milli Ermeni Delegasyonu”, Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Avedis Aharonian’ın başkanlığındaki “Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu” ve Kilikya (Sis) Ermeni Katagigosu Paul Terzian’ın başkanlığında oluşturulmuş “Din Adamları (Ruhani) Delegasyonu” olmak üzere Paris Barış Konferansı’na üç heyet birden göndermişlerdi.⁷ Adı geçen heyetler, konferansa sundukları muhtırada; nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiğini iddia

ettikleri “Adana, Erzurum, Mamurat-ül-Aziz, Sivas, Adana, Diyarbakır, Van, Trabzon ve Bitlis illerini Erivan Cumhuriyeti’ne katmak amacıyla olduklarını ve buna ek olarak Ermeni Cumhuriyeti’nin yaşayabilmesi için Karadeniz’de bir limana ihtiyaçları olduğunu” da ileri sürüyorlardı.⁸

Avedis Aharonian ve Bogos Nubar, bu illerin Ermenistan’la birleşmesini sağlamak için de Müttefiklerin, ABD’nin ya da Milletler Cemiyeti’nin mandasını ve güdümünü talep etmekteydiler. Hatta bu konuda ayrıntılı bir şekilde durulmaktaydı. Buna göre; Ermenistan üzerindeki güdüm geçici olmalı, kendisine manda verilecek olan devletin seçilmesi konusunda o sırada Paris’te toplanmış olan ve tüm Ermeni ulusunu temsil eden Ermeni Kongresi’nin görüşü alınmalı, mandanın süresi en çok yirmi yıl olmalıdır. Ayrıca manda üstlenecek olan devlet Ermenilere verilecek olan topraklardaki Türkleri tahliyeye zorlaması da istenmekteydi.⁹

Paris Barış Konferansı’ndaki Ermeni taleplerine paralel olarak basında da bir Ermeni devletinin kurulma gerekliliğini ve bunun Müttefiklere sağlayacağı kazanımları anlatan yazılar yayınlamaya devam ediyordu. Bu yazılarda 1915 ve 1916’da Türk hükümeti tarafından evlerinden çıkarılıp Türkiye’nin

- (4) Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 1985, s. 45.
- (5) Sina Akşin, “Paris Barış Konferansı’nda Yunanlıları İzmir’e Çıkartma Kararı”, *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1986, s. 177.
- (6) Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoşu 1919-1922*, Ankara, 1988, s. 130-131; Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara, 1999, s. 60; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995, s. 21.
- (7) Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara, 1999, s. 60.
- (8) Sonyel R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995, s. 21; Fransız *Le Temps* Gazetesi, Ermeni delegelerinin isteklerinin çok mübalağalı olduğunu, Van hariç Anadolu’da hiçbir yerde Ermenilerin çoğunluk teşkil etmediklerini, Van Vilayetindeki Ermeni çoğunluğunun da pek zayıf kaldığını söyledikten ve bu konuda Ermeni kaynaklarını zikrettikten sonra Ermeni delegelere şu tavsiyelerde bulundu: “Ermeni nüfusunu yoğun bir kitle teşkil edeceği küçük bir vatanı mı toplamaya çalışmalı, yoksa her tarafında azınlıkta bulunacağı bir imparatorluk kesip biçerek bu nüfusun dağılımını kesin hale mi sokmalı? Küçük bir vatan ile geniş bir imparatorluk fikri arasında Ermeni delegeleri dün imparatorluk lehinde konuşular. Kendi vatandaşlarının menfaati yönünden başka bir yol seçmek düşünülebilir.” Yahya Akyüz, “Kurtuluş Savaşımız ve Fransa’da Ermeni Propagandası”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 66 (Mart 1973), s. 22.
- (9) *The National Archives, Public Record Office, Foreign Office. 371/5209/E 1218; Margaret MacMillan, Paris 1919, Paris Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi* (Çev: Belkis Dışbudak), Paris 1919, Ankara, 2004, s. 370.

dışına sürülen ve dağıtılan Ermenilerin aynı korkuyu yaşamamaları için zaten bağımsız olan Rus Ermenistan'ının Barış Konferansı'nın alacağı kesin bir kararla Türk Ermenistan'ına eklenmesi suretiyle Ermeniler için bir devlet oluşturulması istenmiştir. Böylece Kafkasya ve İran'daki Ermeniler ile Kafkasya'nın Ermeni nüfusu olmayan parçalarına giden Ermeniler, bu ülkeye yerleşebileceklerdir. Basında çıkan yazılara göre yeni oluşturulacak devletteki Ermeniler ile Kafkasya'daki 2.000.000'dan fazla Ermeni ve diğer ülkelere düzenli olarak yerleşen binlerce Ermeni'nin toplamı yaklaşık 3.000.000'a ulaşacaktır.¹⁰ ABD'nin Berlin Büyükelçisi James Gerad ile birlikte 1919 yılında *American Committee For The Independence of Armenia* adlı bir komite kurarak, basın yolu ile bağımsız Ermenistan için propaganda faaliyetlerini yürüten Vahan Cardashian¹¹ ise "Büyük Ermenistan" dâhilinde 2.500.000 Ermeni; 500.000 Grek, Nasturi, Rus, Gürcü ve Avrupalı; 500.000 Türk, Çerkez, Arap, İranlı; 300.000 Tatar; 200.000 Kürt ve 300.000 civarında da diğer unsurların (Kızıl baş, Yezidi, Zaza, Fellah...) yaşadığını iddia etmekteydi.¹²

Basında yer alan rakamlar üzerinden Batı dünyasında kurulması düşünülen Ermeni devletindeki demografik yapının Hristiyanlar lehine çoğunlukta olduğu algısını yaratan Ermeniler Müttefiklere, Vilayat-ı Sitte'nin ve Kilikya'nın herhangi bir Türk yönetimi altına bırakılmaması yönünde bir uyarıda da bulunmuşlardı.¹³ Ermenilere göre kurulacak Ermenistan'ın doğu sınırları, Doğuda İran ve Tataristan (Kafkasya – Azerbaycan), batıda Türkiye, kuzeyde Karadeniz ve Gürcistan ve güneyde Kürdistan şeklinde olmalıydı. Ermenilere göre ortaya çıkacak olan Birleşik Ermenistan, İngiliz koruması altında Mezopotamya ile sınırdaş olacak ve bu sayede Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya ve Türkistan'dan koparılmasını, İran'ın Osmanlı Türklerine karşı korunmasını, Orta Asya ve Hindistan ile ilgili Alman-Türk hırslarının ve emellerinin sonsuza kadar yok olmasını, Ya-

kın Doğu'nun Panturanizm kâbusundan kurtarılmasını sağlayacak ve müttefik çıkarları için de akıllıca bir adım olacaktır.¹⁴

Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine bu olaylar cereyan ederken İstanbul'da Padişah Vahdettin ve hükümet, İtilaf Devletleri'ni etkileme amaçlı bir takım adımlar atmaktaydı.¹⁵ İttihatçıların tutuklanmaya başlanması, tehcir uygulamasında uzaktan ya da yakından rol oynayanlarla ilgili olarak araştırma yapmak üzere Ermeni ve Rum üyelerin de yer aldığı "Tahkik Heyetleri"nin kurulması, İttihatçıların Divan-Harbi Örfi'lerde yargılanmaya başlanması¹⁶ ve tehcir edilen Ermenilerin yeniden iskân edilmesi¹⁷ bu yönde atılan önemli adımlardı.¹⁸

Tevfik Paşa Hükümeti'nin attığı bu adımlar ve öneriler Ermenilerin isteklerini engellemede yeterli olmadı. Çünkü Ermeniler de Yunanlılar gibi bir takım istatistikler öne çıkararak kendilerine önerilenden daha büyük bir toprak parçasını ele geçirmeyi düşünüyordular.

Ermeni isteklerinin önüne geçemeyen Tevfik Paşa Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin geleceğine dair karar verecek olan İtilaf Devletlerini Türk tarafının düşüncelerinden haberdar etmek ve Ermenilerin Türk toprakları üzerinde taleplerinin dayandığı temellerin

(10) Vahan Cardashian, "Should America Accept A Mandate For Armenia", *America As Mandatary for Armenia*, New York, 1919, s. 25-36.

(11) Bilal N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu*, 8-12 Ekim Erzurum, Ankara, 1985, s. 119.

(12) Cardashian, a.g.m., s. 29-30.

(13) *The New York Times*, May 11, 1919.

(14) *The Christian Science Monitor*, June 10, 1919.

(15) Padişah Vahdettin, 23 Kasım 1918'de Daily Mail gazetesine verdiği bir demeçte, Türkiye'de yapılan Ermeni tehcirinden büyük üzüntü duyduğunu ve saltanata geçer geçmez tehcir failerinin cezalandırılması için gerekli talimatı verdiğini söylemişti. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Ankara, 1959, s. 15.

(16) Tehcir uygulamasında rol oynadığı gerekçesiyle hükümetin başlattığı yargılamalarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz.: Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara, 2005.

(17) Tehcir edilen Ermenilerin yeniden iskân edilmesi ile ilgili bkz. İbrahim Ethem Atnur, *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991.

(18) Bahsedilen dönemde görev yapan Tevfik Paşa Hükümeti, attığı bunca adımlara rağmen azınlıkların ve İtilaf Devletlerinin isteklerini yerine getirmede zaman zaman tereddüt göstermesi, İttihatçıların gerektiği gibi cezalandırılmıyor, İngilizlerin istekleri zamanında yerine getirilmiyor gerekçesiyle Hürriyet ve İtilafçı basın tarafından sert bir şekilde eleştiriliyordu. Ali Fuat Türk geldi, *Görüp İhtiklerim*, Ankara, 1987, s. 166.

yanlışlığını ispat etmek amacıyla bilimsel ve resmi nitelikli istatistiklerle dayanan bir muhtıra hazırladı.¹⁹

Paris Konferansı'na gönderilmek üzere İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine teslim edilen ve Ermeni Heyetlerinin isteklerini konferansta dile getirmelerinden yaklaşık iki hafta önce (12 Şubat 1919) kaleme alınan muhtıra 16 Şubat 1919'da Paris'e gönderildi.²⁰

Osmanlı Hükümeti muhtıraya, "Milletlerarası Barış Konferansı'nın çalışmalarına başladığı ve adalete, milletlerin serbestçe gelişmesi kurallarına dayanarak dünyaya yerleşen bir barış, daha iyi bir gelecek temini konusunda bütün milletlerin kaderi tartışıldığı şu sırada Osmanlı Hükümeti de kendisi ile ilgili bazı önemli sorunlar hakkındaki görüşlerini barış konferansına açıkça bildirmeyi görevleri arasında sayar." Şeklinde barış konferansını bütün milletlere daha iyi bir gelecek sunacak bir yer olarak gördüğünü ifade etmekle başlamış ve Wilson prensipleriyle mağluplara verilen sözü hatırlatarak, aşağıda belirtilen Türkiye'de yaşayan unsurlara ait nüfus bilgilerinin her türlü şüpheden uzak resmi, yerli ve yabancı belgelere dayandığı belirtilmekte ve Türkiye ile ilgili konularda karar verirken bu rakamları dikkate almalarını istemektedir.²¹

Muhtırada Osmanlı İmparatorluğu'nun genel nüfusu Wilson prensipleri açısından iki büyük kısımda taksim edilerek veriliyordu. Birinci kısımda Avrupa ve Asya'da ki Türk vilayetlerinin, ikinci kısımda ise; Arap vilayetlerinin nüfusu yer almaktaydı. Türk vilayetleri kısmı da ayrı bir sıralamaya tabi tutulmakta, öncelikle İmparatorluğun Avrupa ve Asya topraklarındaki vilayetlerin nüfusu, daha sonra da Ermeni iddialarının ön plana çıktığı vilayetlerin nüfusu verilmektedir.

Buna göre, İmparatorluğun Avrupa yakasında iki vilayet olup, bunlardan birisi Rumeli ve Anadolu kazalarından oluşan ve aynı zamanda payitaht merkezi olan İstanbul Vilayeti, diğeri ise Balkan Savaşlarından sonra

bir kısmı Bulgaristan'a bırakılmış olan Edirne Vilayeti'dir.

Asya tarafında ise; Bursa, Aydın, Kastamonu, Konya, Ankara, Adana, Halep, Musul ve Trabzon vilayetleri ile Eskişehir, Antalya, Kayseri, Kütahya, İçel, Niğde, İzmit, Menteşe, Bolu, Canik, Çatalca, Karahisar, Karesi, Kale-i Sultaniye, Urfa, Maraş sancakları ve Bozcaada, İmroz, Meis, Midilli ve kıyılara yakın diğer adalar bulunmaktadır.

Yalnızca birkaç ada hariç, Batı Trakya dâhil Rumeli ve Anadolu'daki bütün vilayetler ve sancaklarda yabancı istatistiklerin de ispatlayacağı gibi Türklerin diğer unsurlara oranla büyük bir nüfusa sahip olduğu, dolayısıyla batı kamuoyunda yer alan iddiaların aksine bir Hristiyan ekseriyetinden söz edilemeyeceği ve bu sebeple Türkiye'nin Rum ve Ermenilerin arzularına ve ileri sürdükleri sahte istatistiklere dayanarak parçalanmasının mümkün olamayacağı ifade edilmektedir.

Muhtırada belirtildiğine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Asya toprakları üzerinde yaşayan unsurların nüfus dağılımı şöyle idi:

Unsurlar	Nüfus	%
İslâm	9.291.346	85
Rum	1.144.612	9
Ermeni	542.575	5
Musevi, yabancı, diğer	93.364	0.8

Osmanlı Hükümeti, Fransız Hükümeti'nin Ermeni sorununa dair yayınladığı 1897 tarihli Sarı Kitabı'nın 1-9. sayfalarında bulunan istatistiklere dikkat çekerek, bu istatistiklerin Mösyö Vital Cuinet'in "Osmanlı Asyası" adıyla 1892'de yayınladığı eserdeki istatistik sonuçlarından pek farklı olmadığı halde söz konusu halkı aşağıdaki şekilde sınıflandırdığını da belirtmektedir.

(19) *İkdam*, 3 Mart 1335/1919, No: 7924

(20) *Vakit*, 3 Mart 1335/1919, No: 489; *Memleket*, 9 Mart 1335/1919, No: 28.

(21) *İkdam*, 3 Mart 1335/1919, No: 7924; Esat Uras, *Tarîhte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987, s. 661.

<i>Uysurlar</i>	<i>Nüfus</i>	<i>%</i>
İslâm	7.204.824	81.6
Rum	912.458	10.3
Ermeni	443.713	5.3
Musevi, yabancı, diğer	76.133	2.8

Hükümet ayrıca yabancı kaynaklarda yer alan istatistiklerin genelde Hristiyan patrikhanelerinden verilen bilgilere dayandığını ve gayrimüslim nüfus hakkında oldukça abartılı rakamların ileri sürüldüğünü ifade etmekle beraber, Osmanlı topraklarındaki demografik yapının yeniden açıklama yapmaya lüzum bırakmayacak kadar açık olduğunu da söylemektedir.

Hristiyan ve Müslümanlar arasındaki bu nüfus oranını veren Osmanlı Hükümeti, mevcut nüfus yapısından hareketle Rumların ve Ermenilerin Anadolu'da ayrı devletler kurmasının hem Wilson Prensipleri açısından hem de Türklerin haklarının korunması açısından mümkün olmadığına dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Barış Konferansı'nın azınlıkların bütün sahalarda gelişmesine imkân tanımaya yönelik alacağı her türlü kararı peşinen kabul edeceğini de taahhüt etmiştir.

Ermenilerin üzerinde hak iddia ettiği; Erzurum, Diyarbakır, Mamüratülaziz, Van, Bitlis ve Sivas vilayetlerinden oluşan doğu vilayetlerine gelince Osmanlı Hükümeti Türk ve Kürtlerden oluşan Müslüman nüfusunun Hristiyan nüfusuyla mukayesesini yaparak, bölgedeki Müslüman nüfusun üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmıştır. Muhtırada Türk ve Hristiyan nüfus resmi ve Fransızların Sarı Kitabı'nda yer alan rakamlara dayanılarak şu şekilde verilmektedir:

<i>Resmî İstatistik</i>			<i>Sarı Kitaptaki İstatistik</i>		
Unsur	Nüfus	%	Unsur	Nüfus	%
İslâm	3.040.891	79	İslâm	2.669.386	73.5
Ermeni	636.306	16.5	Ermeni	66.453	18.5
Müteferrik	162.352	4.5	Müteferrik	272.581	7.5

Hükümet, Ermenilerin Adana (Çukurova) ve Trabzon vilayetlerinin bazı kesimleri için de bazı görüşler ileri sürdüklerinden hareketle muhtırada bu illere ait istatistikler ko-

nusunda ayrıca bilgi vermek gereği duymuş, yine resmî istatistikleri ve Sarı Kitap'taki rakamları esas alarak Trabzon ve Adana vilayetlerindeki Müslüman ve Ermeni nüfusu karşılaştırmalı olarak göstermiştir.

Buna göre resmi istatistikte Trabzon ve Adana vilayetlerindeki Müslüman ve Ermeni nüfus tabloda gösterildiği şekildedir:

<i>Vilayetler</i>	<i>Müslüman Nüfus</i>	<i>Ermeni Nüfus</i>
Trabzon	1.187.078 (%78)	68.813 (4.5)
Adana	443.397 (%85)	58.027 (11.2)

Belirtilen vilayetlerdeki Müslüman ve Ermeni nüfus Sarı Kitap'taki istatistikte ise; şöyle verilmektedir:

<i>Vilayetler</i>	<i>Müslüman Nüfus</i>	<i>Ermeni Nüfus</i>
Trabzon	806.700 (%77)	47.200 (%1.5)
Adana	234.450 (%58)	97.450 (%24)

Muhtırada bu iki kaynak dışında İngiliz Britanica Ansiklopedisi'nden de yararlanılmıştır. 1910'da yayınlanan İngiliz Britanica Ansiklopedisi'nin on birinci baskısına göre, Ermeniler 159 kaza içerisinde 2'si Muş'ta, 7'si Van'da olmak üzere ancak 9 kazada ekseriyeti ellerinde bulundurmaktadırlar. Yine bu eserde doğu vilayetlerinde nüfusun yüzde 74'ünü Müslümanlar, yüzde 15'ini Ermeniler ve yüzde 11'ni de diğer Hristiyan gruplar oluşturmaktadır.

Hükümet, yukarıdaki rakamlardan hareketle muhtırada adı geçen illerde çoğunluğu Müslümanların teşkil ettiğini, Ermenilerin ülke genelinde ancak küçük bir azınlık halinde bulduklarını şüpheye yer vermeyecek bir surette ispatlandığını, dolayısıyla bu vilayetlere siyasi şekil verecek olan temsilciler heyetinin dikkatini bu bölgenin durumuna çekme lüzumunu hissettiğini de belirtmiştir.

Osmanlı Hükümeti, muhtırasında yalnızca Erzurum, Diyarbakır, Mamüratülaziz, Van, Bitlis, Sivas ve Trabzon vilayetlerinde yaşayan Müslüman ve Ermeni nüfusu hakkında bilgi vermemiş, sorunun çözümüne de katkıda bulunmak istedi ve Ermeni Tehciri'nin taf-

silatına girmeden, tehcirin tatbikinde meydana gelen üzücü olaylarda Türk memurlar ile Ermeni komitecilerinin ne derece pay sahibi olduklarının tespiti için uluslararası bir "Araştırma Komisyonu"nun oluşturulması kararı aldı.

Hükümet, Araştırma komisyonun tarafsız bir şekilde çalışarak elde ettiği bilgilerle suçluların yargı önüne çıkmasını sağlamak için de İspanya, İsviçre, Danimarka, Hollanda ve İsveç gibi tarafsız devletlerin bu komisyona üye göndermesini talep etti.²² Hatta meseleyi ne kadar önemseydiğini göstermek açısından tehcirde sorumlu olan bazı üst düzey memurların tutuklandığını ve yargılanmasına başlandığını bildirdi.²³

Hükümet, muhtırasında savaş sürecinde Rus orduları ile birlikte hareket eden Ermeni komitacılar tarafından bir milyondan fazla Müslüman'ın katledildiğini, işkenceye tabi tutulduğunu ve göçe zorlandığını, bu tür faaliyetlerin Kafkaslarda hala devam ettiğine de dikkat çekip, Ermenilerle ilgili kararlar alınırken bu hususun da gözden uzak tutulmasını istedi. Yine hükümet, cereyan etmiş ve etmekte olan olayların bölgenin geleceği hakkında bir takım endişeler yarattığını kabul etmekle beraber, yukarıda belirtilen rakamlardan hareketle Kafkasya'dan Kilikya'ya kadar uzanan coğrafyada bir Ermenistan kurulmasının da kesinlikle kabul edilemeyeceğini, bu hususun Wilson prensiplerine de aykırı olduğunu ifade etmekteydi. Hükümet, İtilaf Devletlerinin bölgedeki bu yapıyı göz ardı ederek alacakları bir karar büyük karışıklıklara ve çatışmalara yol açacağı uyarısında da bulunmuştur.

Hükümet, muhtırasında durumun bu hale gelmemesi için şu çözüm yollarını önermekteydi:

1. Halkın büyük çoğunluğu Türk ve İslam olan bu vilayetlerde Osmanlı Devleti'nin hukukunun devamı ve aynı zamanda azınlık hukukunun serbestçe gelişmesinin teminat altına alınması.

Bu husus kabul edildiği takdirde bütün Müslümanlar ve Ermeniler yine yerli yerlerine iskân edileceklerdir.

2. Kafkasya'da teşekkül etmiş olan Ermeni Cumhuriyeti'nin halen söz konusu bölgeye sığınmış bulunan ve Zor Sancağı'na sürülmüş olan bütün Ermenilerin yerleştirilmesine yetecek kadar genişletilmesi.

Eğer bu durum kabul edilirse Kafkasya'da ki Ermeni Cumhuriyeti arazisinde bulunan Müslümanlar Osmanlı idaresinde kalan vilayetlere yerleştirilecektir.

Osmanlı Hükümeti, Ermenilere bırakılacak arazinin sınırlarını ise İsviçre hükümeti tarafından gönderilecek bir üyenin başkanlığında eşit sayıda Türk ve Ermeni azaların da katılımıyla oluşturulacak bir heyet tarafından tespit edilmesini önermekteydi.

Hükümet, şehir, köy her ne varsa büyük savaşta Çar orduları ve Ermeni komiteleri tarafından tahrip edilmiş olduğundan ve gerek Müslüman, gerek Hristiyan ahalinin tekrar yerleştirilmesi zarureti doğduğundan bu iki teklif arasında ikinci şıkkı daha uygun bulduğunu bildirdi.

Tevfik Paşa Hükümeti, uluslararası tarafsız heyetlerin yapacakları incelemeler sayesinde kendilerince ileri sürülen görüşlerin kabul edileceğinden şüphe etmediklerini vurgulayarak, izlenecek bu yolun bölge insanının da milli arzusu olduğu, halkla yapılacak istişareler neticesinde hem devlet hem de bölge için en uygun ve adil kararların barış konferansı tarafından verilebileceği beyan edilmiştir.

Muhtırada en dikkat çekici husus, Ermeni muhacirlerinin iskânı için Kafkasya'da

(22) İngilizler önce askeri sansür vasıtasıyla bu telgrafın çekilmesini önlemeye çalıştılar ancak başarılı olamayınca bu kez, adı geçen devletler nezdinde girişimde bulunarak Osmanlı Hükümeti'nin oluşturmayı düşündüğü uluslararası komisyona üye vermelerini engellediler. Gürün, Ermeni Dosyası, s. 241.

(23) Hükümet 19 Ocak 1919'da tehcirden dolayı suçlu olanların Diyan-i Harb-i Örfi ve Mehakim-i Umumiye'de yargılanması kararını almıştı. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları*, 214/25.

kurulmuş olan Ermeni Cumhuriyeti'ne bir miktar toprağın bırakılabileceğinin kabul ve teklif edilmiş olmasıdır. Bu teklif kadar tehlikeli diğer bir husus ta bu arazinin hududunun uluslararası bir heyetin çalışmalarıyla tayin edilmesinin öngörülmesidir. Bu insani bir teklif gibi gözükse de, aslında Türk vatanının birliği açısından tehlikeli bir yolun başlangıcı olabilecek nitelikteydi. Çünkü bir taraftan Ermenilerin Türk topraklarında azınlık olduğunu iddia ederken, diğer taraftan böyle bir taviz içerisinde olunması ve üstelik bunun resmi nitelik taşıması devleti içinden çıkılmaz sıkıntılara sürüklemesi muhtemeldi.

Muhtıra ile Ermeniler ve Ermenilerin üzerinde hak iddia ettiği topraklara dair düşüncelerini ortaya koyan hükümet, Ermeni meselesini daha fazla uzatmamak ve kısa sürede ülke ve dünya gündeminden düşürmek için içte ve dışta bir dizi siyasi teşebbüslerde bulunmuştur. Bunlardan birincisi Ermeni Patrikhanesi'nin yeniden yapılandırılması bağlamında bir kanun çıkarılması ve savaş esnasında Kudüs'e sürülen Patrik Zaven Efendi'nin tekrar İstanbul'a getirilmesi²⁴, ikinci önemli adımı ise; Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Ermenilere özerklik ve gerginliğin yoğun olduğu bölgelerde nüfus değiş-tokuşu yapılması önerisi idi. Ancak Ermeniler, Osmanlı Devleti sınırları içinde kalmak istemediklerinden ve Türklerin doğuda azınlıkta oldukları iddiasından hareketle bu önerileri reddettiler.²⁵

Aslında hükümetin yaptığı bu iki teklifte muhtıranın genel çerçevesi içerisinde yanlış siyasi adımlar olarak telakki edilmelidir. Çünkü muhtıradaki muhtariyet meselesine dair en ufak bir ima dahi yokken aradan bir hafta geçmeden muhtariyet sözlerinin hükümetçe ifade ediliyor olması hem hükümetin ve hem de muhtıranın ciddiyetini zedelemekteydi. Üstelik muhtariyet ve nüfus mübadelesi başta İngiltere olmak üzere diğer İtilaf devletlerinin siyasi oyunlarıyla doğu vilayetlerinin Türk devletinden koparılmasına yol açacak sürecin ilk adımı olabilirdi.

Ermenilere bir miktar toprak verilmesi esasına dayanan bu politika kısa bir süre sonra Sadrazamlığa getirilen Damat Ferit Paşa ve Ekim 1920'de dördüncü kez iktidara gelen Tefik Paşa Hükümetlerince yeniden tekrarlanmış ve yine aynı şekilde dikkate alınmamıştır.²⁶ Zira Damat Ferit Paşa tarafından İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a sunulan öneride, İngiltere'nin istediği ve öteki büyük devletlerin uygun bulacakları bir şekilde Ermenistan'a özerklik veya bağımsızlık verilebileceği belirtilirken²⁷, 28 Ocak 1921'de İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'u ziyaret eden İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı Safa Bey ise tarafsızlaştırılması şartıyla Ermenistan'a Karadeniz limanına uzanan bir demiryolu hattının verilmesini ve Ermenistan ticareti için bir çıkış noktası kolaylıklarının sağlanmasını önermekteydi.²⁸

Sonuç

Tefik Paşa ve Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin gerek hukuki gerekse siyasi anlamda büyük tavizler vererek sorunu çözme çabaları İtilaf Devletleri ve onlara güvenen Ermeni komiteleri nezdinde hiçbir yankı bulmamış, kendi planlarını uygulamaya devam etmişlerdir. Nitekim Avrupa'da propaganda ve diplomatik faaliyetlerde bulunan Ermeni komiteleri 26 Şubat 1919'da Paris Konferan-

(24) Ermeni Patrikhanesi ile ilgili düzenleme hususunda geniş bilgi için bakınız, Ali Güler, "Ermeni Terör Örgütlerinin Ayrılmış Faaliyetleri Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler: 1916 ve 1918 Düzenlemeleri", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s.142-149

(25) FO. 371/4156/47189; Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 933.

(26) Zeki Sarıhan, *Kurtuluş savaşı Günlüğü III*, Ankara, 1995, s. 252, 385.

(27) Padişah Vahdettin'in de desteklediği bu öneriyi İngiliz hükümeti yanıtlama gereği dahi duymamıştır. Hail Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, İstanbul, 1992, s. 163.

(28) Safa Bey, İngiliz Yüksek Komiseri ile görüşmesinde ayrıca Türkiye'nin güney sınırının, çoğunlukla Osmanlı halkı tarafından yerleşik bulunan Antep, Mardin, Urfa gibi bölgeleri Türkiye'ye dâhil edecek şekilde, Türkiye lehine değiştirilmesi gerektiğini, İzmir ve çevresi ile ilgili olarak da bu bölgeler halkının, yönetimine girmek istedikleri devlet konusundaki istekleri bağımsız bir komisyon tarafından araştırılabileceğini de söyledi. Safa Bey, Trakya konusunda ise Türkiye'ye savaş öncesi sınırların verilmesini, bu olmazsa Midye-Enez hattını kabul edebileceklerini ifade etti. *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part: II, Series B, Turkey, Iran and The Middle East (1918-1939), Editör: Robin Bidwell, Volume: 2 (The Allies Take Control, 1920-1921)*, University Publication of America, 1988, Doc. 110, (E. 1536/1/44), No: 108.

sı'na katılarak, "Büyük Ermenistan"ın sınırlarını ve diğer taleplerini içeren bir muhtıra sundular. Ermeniler Muhtıralarında; "savaştan önce nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiğini iddia ettikleri; Adana, Erzurum, Mamurat'ül-Aziz, Sivas, Adana, Diyarbakır, Van ve Bitlis illerini²⁹ Erivan Cumhuriyeti'ne katmak amacıyla olduklarını ve buna ek olarak Ermeni Cumhuriyeti'nin yaşayabilmesi için Karadeniz'de bir limana ihtiyaç olduğunu" ileri sürüyorlardı.³⁰ Ayrıca Türkiye'den tazminat olarak toplam 19 milyar Frank talep ediyorlardı.³¹

Müttefikler ise; Ermenilerin bu taleplerini genelde aşırı bulmakla birlikte Türk topraklarını paylaşmada ve toprakları biraz daha daraltılmış bir Ermenistan kurmada ittifak halindeydiler. Ancak bölgeye sürekli asker ve yardım göndermek, üstelik bunu kaynakların çok kısıtlı olduğu bir zamanda yapmak ağır bir fatura getireceğinden hiçbirisi sorumluluğu üzerine almaya cesaret edemiyordu.³² Yine de Ermeni komitelerinin ve lobilerinin yoğun girişimleri ve daha önce verilen sözlerden hareketle Ermenilere, Doğu Anadolu'dan Karadeniz'e uzanan ve mevcut Ermenistan Devleti ile birleşen bir yurt tahsis edilmiş ve Sevr Antlaşması çerçevesinde Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirilmiştir.

Bibliyografya

I. Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları.

National Archives and Research Administration of the United States.

The National Archives, Public Record Office, Foreign Office

II. Resmî Yayınlar ve Basılı Dokümanlar

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part: II, Series B, Turkey, Iran and The Middle East (1918-1939),

Editör: Robin Bidwell, Volume: 2 (The Allies Take Control, 1920-1921), University Publication of America, 1988.

III. Süreli Yayınlar

İkdam

Memleket

The Christian Science Monitor

The New York Times

Vakit

IV. Kitaplar ve Makaleler

Akbıyık, Yaşar, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maras)*, Ankara, 1990.

Akşin, Sina, "Paris Barış Konferansı'nda Yunanlıları İzmir'e Çıkartma Kararı", *III. Askeri Tarih Sempozyumu*, Ankara, 1986.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, İstanbul, 1992.

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuyu 1919-1922*, Ankara, 1988.

Akyüz, Yahya, "Kurtuluş Savaşımız ve Fransa'da Ermeni Propagandası", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 66 (Mart 1973), s. 21-24.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, 1985.

Ata, Feridun, *İşgal İstanbul'unda Tebcir Yargılamaları*, Ankara, 2005.

Atnur, İbrahim Ethem, *Tebcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991.

Bakar, Bülent, *Ermeni Tebciri*, Ankara, 2009.

Başak, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, İstanbul, 2008.

(29) Bahsedilen illerin hiç birinde Ermeni nüfusu çoğunlukta değildi. Fransız Araştırmacı Vital Cuinet'e göre söz konusu vilayetlerde nüfus dağılımı şu şekildeydi: Erzurum: Toplam nüfus 639.616, Ermeni nüfus 134.967, Mamurat-ül-Aziz: Toplam nüfus 574.734, Ermeni nüfus 69.718, Sivas: Toplam nüfus 1086.415, Ermeni nüfus 170.433, Van: Toplam nüfus 424.998, Ermeni nüfus 79.998, Diyarbakır: Toplam nüfus 471.462, Ermeni nüfus 79.189, Adana: Toplam nüfus 403.474, Ermeni nüfus 97.450, Trabzon: Toplam nüfus 1.047.700, Ermeni nüfus 47.200, Bitlis: Toplam nüfus 338.625, Ermeni nüfus 131.390. National Archives and Research Administration of the United States, M.820, Roll 407; 185-5/185-513; Vital Cuinet, Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, Geographie Administrative, Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie-Mineure, Paris, 1892, s. 437; Nurşen Mazıcı, Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878-1920, İstanbul, 2005, s. 80; Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983, s. 85; Justin Mc Carthy, Müslümanlar ve Azınlıklar "Muslims and Minorities", Osmanlı Anadolusu'nda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1998, s. 45 – 89.

(30) Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, s. 21.

(31) Bülent Bakar, Ermeni Tehciri, Ankara, 2009, s. 234.

(32) Tolga Başak, İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923), İstanbul, 2008, s. 459-461.

Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie, Geographie Administrative, Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'Asie-Mineure*, Paris, 1892.

Gökbilgin, Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken*, Ankara, 1959.

Güler, Ali, "Ermeni Terör Örgütlerinin Ayrılkçı Faaliyetleri Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler: 1916 ve 1918 Düzenlemeleri", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996.

Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983.

İlter, Erdal, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara, 1999.

Mazıcı, Nursen, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878 – 1920*, İstanbul, 2005.

MacMillian, Margaret, *1919 Paris Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi* (Çev: Belkis Dişbudak), Paris 1919, Ankara, 2004.

McCarthy, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar "Muslims and Minorities", Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu* (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1998.

Metin, Hail, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, İstanbul, 1992.

Okur, Mehmet, *Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Ankara, 2006.

Özçelik, İsmail, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)*, Ankara, 1992.

Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri IV*, İstanbul 1993.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş savaşı Günlüğü III*, Ankara, 1995.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1973.

Şimşir, Bilal N., "Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu*, 8-12 Ekim Erzurum, Ankara, 1985, s. 79-124.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, Ankara, 1987.

Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, İstanbul, 1995.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987.